

Єврейська трагедія у Європі в період Другої світової війни на прикладі концентраційного табору в Собіборі

Висвітлено історію концентраційного табору в Собіборі, особливості його функціонування та побудови. Проаналізовано передумови виникнення концентраційних таборів у Східній Європі. Схарактеризовано основні події, які відбувалися на території табору в 1942–1943 рр.

Ключові слова: концентраційний табір, геноцид, Друга світова війна.

Постановка наукової проблеми та її значення. Друга світова війна залишила вагомий слід в історії всього людства. Нацистська Німеччина здійснювала акти агресії щодо інших країн, жорстоко знищувала їх населення. Було створено низку комплексів для вбивства людей. Через нацистську ідеологію найбільше постраждало єврейське населення, передусім у концентраційних таборах. Зокрема, відомі в усьому світі Майданек та Освенцім. Існує дуже багато публікацій, які стосуються цих концтаборів. Собібор – один із таборів, у якому загинула найбільша кількість євреїв, хоча він маловідомий у світі, отже існує нагальна потреба в дослідженні історії цього комплексу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання єврейської трагедії в Собіборі досліджувало небагато вчених, серед яких – Джонатан Гаррісон, Джейсон Майєрс, Сергій Романов, Роберто Муехленкамп, Юліан Гжешік. Однак існує потреба для систематизації цієї інформації та подальшого дослідження теми.

Мета статті – дослідити історію концтабору та особливості його функціонування в період Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. 22 червня 1941 року нацистська Німеччина вторглася на територію Рядянського Союзу. Розпочався новий етап переслідування єврейського народу. Спеціальні групи СС розпочали масові розстріли на територіях, які окупували німецькі війська. Доходило навіть до погромів, знищувалися цілі єврейські громади. У серпні 1941 року члени Третього Рейху розпочали дискусії стосовно т. зв. «єврейського питання» в окупованій Європі. Наприкінці вересня – на початку жовтня того ж року винесено рішення про винищення євреїв на території центрального губернаторства йї переселення євреїв, які мешкали на теренах протекторату Чехії та Моравії. Завдання винищення єврейського населення в концентраційних таборах на території Генерального губернаторства, що пізніше отримало назву «Операція Рейнхард», було довірено Оділові Глобцнікові, керівникові СС та поліції в Любельському дистрикті.

1 листопада 1941 року німці розпочали будувати концентраційний табір у Белжці. Того самого дня вирішено створити ще один подібний об'єкт – у Собіборі відповідно до угоди, яку підписали уряди Чехії та Третій Рейх про депортацію чеських євреїв на територію Генерального губернаторства.

Будову табору неподалік поселення Собібора, розташованого поблизу теперішнього українсько-польського кордону, розпочато на початку весни 1942 року на площі близько 60 га по західній стороні залізничної дороги, яке з'єднувала Холм із Влодавою. Уся територія, оточена густим лісом, була загороджена стінами з колючим дротом, а пізніше було додано ще й мінне поле. Цілий комплекс складався із чотирьох частин: передполя, поля 1, поля 2, поля 3.

Улітку 1943 року розпочато будову частини № 4, а у весь комплекс планували перетворити на концентраційний табір. Однак роботу над цим проектом так і не було завершено через бунт, масову втечу в'язнів і, відповідно, ліквідацію поселення.

Більшість жертв 1942 р. склали польські євреї, переважно з північної частини Любельського дистрикту, який охоплював такі повіти: Біла Підляска, Хелм, Грубешув, Краснистав, Люблін, Пулави, Замость.

Собібор – головне місце утримання більшості євреїв Холмського та Влодавського повітів. Євреїв із Любельщини до Собібора вивозили ще 1943 року, транспорт прибував також із Хелма, Влодави, Ізбці. Також 1943-го прибували поодинокі потяги з дистрикту Галичина – зі Львова, Любашова, Бродів, Стрия, Дрогобича. Близько 1300 євреїв привезли з перехідного поселення в Заславі, поблизу

Санока, розташованого в Краківському дистрикті, а також найменше – один потяг із білостоцького гетто.

Євреї, які перед війною проживали в Польщі, були депортовані до обозу, в останніх потягах із Генерального литовського комісаріату – у вересні 1943 року привезено близько 5000 осіб із Вільна та Ліді [1, с. 11].

Більшість польських євреїв до обозу транспортували потягами, але більшість груп перевозили у вантажівках чи на возах або змушували йти до обозу пішки. Жертв, яких привозили з території Генерального губернаторства, не реєстрували в транспортних листах.

До Собібора скеровували також євреїв з інших європейських країн: 1942 року зі Словаччини – близько 24 тис.; протекторату Чехії і Моравії – 6 тис.; Третього Рейху – 5 тис.; Австрії – 4 тис.; 1943 року з Голандії – 34 тис.; Франції – 4 тис.; Генерального комісаріату Білорусі – 3 тис. осіб

На противагу польським євреям, єврейські мешканці інших країн були зацікавлені в транспортних листах.

На найбільшому розвитку обозу в Собіборі німці виконували відбір і невеликі групи євреїв, переважно молодших і сильніших, направляли на роботу в поселення поблизу Собібора: Осови, Крихова, Савіна, Лютич, Дорохужчи. Із Собібора також були відібрані групи до обозів в Травніках та Любліні, у тому числі й до концентраційного табору «Майданек».

Залишене після вбитих майно сортували так: речі, придатні до використання, пакували й надсилали до магазинів «Операція Рейнхард» у Любліні. Звідти потрапляли до головного економіко-адміністративного уряду СС. Гроші, біжутерію та коштовності (зокрема й золоті зуби) також висилали до Любліна, де після сортування та переплавки на злитки перевозили до банку Третього Рейху. У бараку, що стояв біля «Хіммельхафтштрассе», жінкам обрізали волосся, яке використовували в німецькій текстильній промисловості. Документи й особисті фотографії знищували на території обозу.

Німецький персонал обозу складав близько 30 есесівців за походженням з Німеччини або з Австрії. Вони організовували роботу на території обозу і здійснювали нагляд за справним перебігом процесу вбивства. Есесівці припускалися до брутальних методів спілкування з єврейськими в'язнями, а також брали участь в езекуціях. Безпосередня охорона в'язнів, вартувальна служба й інші допоміжні справи належали до завдань охоронців – раніше захоплених радянських в'язнів, яких спеціально готували в навчальному таборі СС у Травніках. У Собіборі група цих охоронців налічувала близько 200 осіб. Вони відзначалися особливою жорстокістю.

Зі слів очевидця подій: «Перед нами відчинили браму табору. Довгий звук потяга повідомив про наше прибуття. Тепер ми перебували всередині табірної комплексу. Привітали нас елегантно вдягнені німецькі офіцери. Бігали вздовж вагонів і чимось заговорювали українців, що були вдягнені у чорне вбрання. Останні, як зграя круків, що шукають жертву, в кожен момент були готові до виконання своєї нікчемної праці. Застигла тиша. Її перервав різкий крик: “Відчиняй вагони!” [2, с. 4–5].

За справне функціонування табору відповідали коменданти, якими послідовно були: Річард Томалла до кінця квітня 1942 року; Франц Стангль із травня до серпня 1942-го; Франц Рейхлеїтнер із серпня 1942-го до жовтня 1943 року.

До фізичної праці й території табору було залучено в'язнів, які прибували. Спочатку цих полонених періодично змінювали, убиваючи їх та замінюючи новими. Потім було організовано більш постійний обслуговувальний персонал табору – близько 600 чоловіків та жінок. Працювали вони в робітничих командах, із яких більша частина займалася прийомом транспорту на залізничній дорозі, стрижкою жертв та розбудовою табору.

Частина в'язнів була залучена в допоміжних та господарських командах – у сортувальні, магазинах, пральнях, кухнях, ремісничих майстернях. Особливу групу (близько 150 чоловік) склали в'язні табору № 3, так звані члени Зондеркомандування. До їх обов'язків належало прибирання житлових приміщень від трупів і їх поховання.

Спроби втечі в'язнів розпочалися із самого початку функціонування табору, але тільки мала кількість полонених зважувалася на такий крок, отож лише кільком особам удалося втекти з території табору. Починаючи з літа 1943 року в таборі діяла група опору, яка під керівництвом Леона (Лейби) Фельдхендлера з Жулкевкі планувала організувати бунт.

Повстання вдалося організувати лише 14 жовтня 1943 року за допомогою радянських єврейських в'язнів із Мінська, які прибули в одному з потягів. Керівником прибулої групи був Олександр Печерський.

Повстання завершилося масовою втечею в'язнів. Повстанцям вдалося вбити декілька есесівців і охоронців та здобути при цьому зброю. Після цих подій німці прийняли рішення про ліквідацію

табору. Усі будівлі, зокрема й газові камери, було підірвано, а на території колишнього табору посаджено ліс.

Зважаючи на невелику кількість джерел, вважаємо, що число 250 тис. жертв є дещо завищеним. Згідно з найновішими дослідженнями, в таборі загинуло близько 170 тис. осіб. Основну групу жертв склали польські євреї та з сусідніх європейських країн, але в деяких потягах привозили також польських ромів.

Із групи в'язнів, які втекли під час повстання 14 жовтня (їх було понад 260), більшість загинула під час широкомасштабної облави. Брала участь у ній німецька поліція та жандармерія (переважно з Холма), підтримана загонами Вермахту. Деякі з біженців загинули через різні обставини: були видані або вбиті місцевим населенням, або загинули в боротьбі в партизанських загонах [3, с. 33–35].

Другу світову війну пережило 60 учасників повстання. Деякі з учасників німецької охорони табору учасники повстання винесли вирок на місці, вбивши їх. Після війни перші процеси відбулися у Франкфурті-на-Майні та в Берліні на початку 1950 року.

1950 року в Хагені на лаві засуджених опинилося 12 есесівців із Собібора. Більшість із них отримала декілька літ ув'язнення за співучасть у масовому злочині в таборі. Цього ж самого року в Краснодарі було ув'язнено групу минулих охоронців концтабору в Травніку. 1970-го року за злочини в Собіборі та Треблінці перед судом у Дюсельдорфі став Франц Штангль. Останній процес відбувся у 2009–2011 рр. над Іваном Дем'янюком, одного із членів охоронної бригади в Травніках.

Через багато років після завершення Другої світової війни Собібор став місцем пам'яті про масові знищення. Територія колишнього табору була спустошена. Лише 1964–1965 рр. збудовано пам'ятник і символічний мавзолей. Таблиця, розміщена при в'їзді до музею, містила неправдиву інформацію про події, що там відбувалися, і про кількість жертв. Її змінили лише 1993 року завдяки старанням колишнього в'язня Собібора Томаша Блатта. Того ж року утворено Музей колишнього концентраційного табору в Собіборі. У травні 2012 року музей у Собіборі було включено в структуру державного музею в Майданек. У липні 2013 року розпочато міжнародний конкурс на кращий проект будівлі нового музею та облаштування території колишнього табору.

Із 2009 року на території Собібора розпочали археологічні дослідження. Їх результатом є знахідка залишків будівель, зокрема місця розташування будинку командування табору на території № 3. Натрапили на фрагменти тунелю, яким намагалися втекти в'язні концтабору. Досліджували також масові поховання. Під час таких досліджень знайдено багато артефактів, зокрема і предмети щоденного споживання полонених. Часто це єдиний спомин про загиблих. Різноманітні роботи з дослідження Собіборської трагедії тривають.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отож, трагедію в Собіборському концентраційному таборі в 1942–1943 рр. можна вважати геноцидом проти єврейського народу й великим злочиним фашистських окупантів. Зібрані й опрацьовані нами матеріали дають підставу стверджувати, що тема Собіборської трагедії вимагає подальшого вивчення і систематизації інформації. Дослідження негативних сторінок історії, як-от концтабір у Собіборі, слугують гуманізації наступних поколінь не лише польського чи єврейського народу, а й усього людства, формують їх свідомість у дусі міжнародної терпимості, примирення, порозуміння та співробітництва.

Джерела та література

1. Подольський Анатолій. Уроки Голокосту: інформаційно-педагогічний бюлетень українського центру вивчення історії голокосту / Анатолій Подольський. – 2008. – № 3 (15), квіт.–черв. – С. 11.
2. Sobibór / red. Marka Bema. – Warszawa : Dom Spotkań z Historią, 2010. – S. 4–5.
3. Graf Jurgen, Kues Thomas, Mattogno Carlo. Sobibor: Holocaust Propaganda and Reality / Jurgen Graf, Thomas Kues, Carlo Mattogno. – Washington : The Barnes Review, 2010. – S. 33–35.

Сабов Иван. Еврейская трагедия в Европе в период Второй мировой войны на примере концентрационного лагеря в Собиборе. В статье освещается история концентрационного лагеря в Собиборе, особенности его функционирования и построения. Рассматриваются предпосылки возникновения концентрационных лагерей в Восточной Европе. Охарактеризованы основные события, происходившие на территории лагеря в 1942–1943 гг.

Ключевые слова: концентрационный лагерь, геноцид, Вторая мировая война.

Sabov Ivan. The Concentration camp at Sobibor as an Example of Jewish Tragedy During Second World War in Europe. The article contains an information about the history of the concentration camp at Sobibor, its activity, functions and construction. Data about prerequisites of concentration camp's appear in Eastern Europe is reviewed. The fundamental events that took place in the camps in 1942–1943 are analyzed.

Key words: concentration camp, genocide, World War II.